

Kentsel Sokak Dokularının Okunabilirliğinde Mekânsal Aşinalık-Kullanıcı İlişkisi*

Mine Özdemir¹, Hatice Ayataç²

Özet

Kentsel dokunun bir parçası olarak sokak, toplumsal etkileşimin en yoğun olarak gerçekleştiği kamusal mekândır. Literatürde sokak kavramının; mekânsal, sosyal, ekonomik ve zamansal boyut üzerinden farklı yaklaşımlar ve kapsamlarda tartışıldığı, kentsel sokak dokularının biçimsel boyut başta olmak üzere farklı boyut ve ölçeklerde ele alındığı görülmektedir. Okunabilirlik kavramı ise farklı kavramlarla birlikte sorgulanmaktadır. Bu bağlamda bir tasarım ilkesi olarak okunabilirlik, tanımlanabilir kentsel dokuları ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu çalışmada ise, kentsel sokak dokularının okunabilirliği, mekânsal aşinalık-kullanıcı ilişkisi üzerinden sorgulanmıştır. Çalışmanın amacı, mekânsal olarak farklılaşan kentsel sokak dokularının okunabilirliğini, kentsel mekân kullanıcısının değişen mekânsal aşinalığıyla değerlendirmektir. Kullanıcılar kentsel tasarım kapsamında deneyimli olan Şehir ve Bölge Planlama Bölümü lisans öğrencileridir. Çalışmanın yöntemi, anket ve odak grup çalışması olmak üzere iki aşamalı olarak kurgulanmış, her iki aşamada da kentsel doku ve kentsel sokak dokusu görüntüleri kullanılmıştır. Kullanıcıların, anket çalışmasında yer alan kentsel sokak dokularını, yer kavramından bağımsız olarak seçilen doku görüntüleri üzerinden sorgulaması beklenmiştir. Odak grup çalışmasında, öncelikle kullanıcılardan aşına oldukları bir kentsel çevreden sokak dokusu seçmesi istenmiştir. Sonrasında her bir kullanıcının, aşına olduğu dokularla diğer kullanıcıların seçtiği ve aşına olmadığı dokuları, sıralı olarak verilen doku görüntüleri üzerinden sorgulaması hedeflenmiştir. Kentsel sokak dokularının okunabilirliği kapsamında mekânsal aşinalık-kullanıcı ilişkisi değerlendirildiğinde; bulunduğu çevre ile bağ kuran kentsel sokak kullanıcıları için kentsel dokuda geçirilen zaman, kentsel doku ile ilişkili olarak edinilen bilgi ve deneyimler ön plana çıkmıştır. Kullanıcının odaklandığı açı, bina cepheleri ve peyzaj bileşenlerinin niteliği, sokak dokusunun kurgusu ve mekânsal organizasyonu ile kimlik, karakter, görsel nitelik, mekânsal kalite, işaret ve semboller etkili bileşenler olarak vurgulanmıştır. Mekânsal aşinalığın kentsel dokunun biçimsel ve imgesel bileşenlerine bağlı olarak, kentsel mekân kullanıcısının geçmiş deneyimlerine göre şekillendiği görülmüştür. Bu doğrultuda mekânsal okunabilirliğin aşinalık bileşeni ile pozitif anlamda bir ilişki kurduğu saptanmıştır. Sonuç olarak bu çalışmanın, gelecekte kentsel sokak dokusu, mekânsal okunabilirlik ve aşinalık kavramlarını sorgulayacak araştırmacılar için deneysel bir yaklaşım sunması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kent dokusu, Kullanıcı algısı, Mekânsal aşinalık, Okunabilirlik, Sokak dokusu

1. Giriş

Literatürde okunabilirlik; kent parçalarının tanımlanabilir, anlaşılabilir ve algılanabilir olmasıyla ilişkili olarak, farklı ölçek ve boyutlarda tartışılmış olan bir kavramdır. Bu bağlamda bir tasarım ilkesi olarak ele alınan okunabilirlik; imgelebilirlik, aşinalık, karmaşıklık, yön-bulma, tutarlılık, gizemlilik, estetik, simetri, konfor, güvenlik gibi farklı kavramlarla birlikte sorgulanmıştır. Kentsel sokak kavramını odağına alan çalışmalara bakıldığında ise sosyo-mekânsal, biçimsel, anlamsal, ekonomik ve zamansal boyut başta olmak üzere farklı bakış açılarıyla sokak kavramının ele alındığı görülmektedir. Bu çalışmaların bir bölümünde sokak mekânsal olarak form, tasarım, tipoloji, estetik

¹ Arş.Gör., Gazi Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, mineozdemir@gazi.edu.tr.

² Prof.Dr., İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, ayatac@itu.edu.tr.

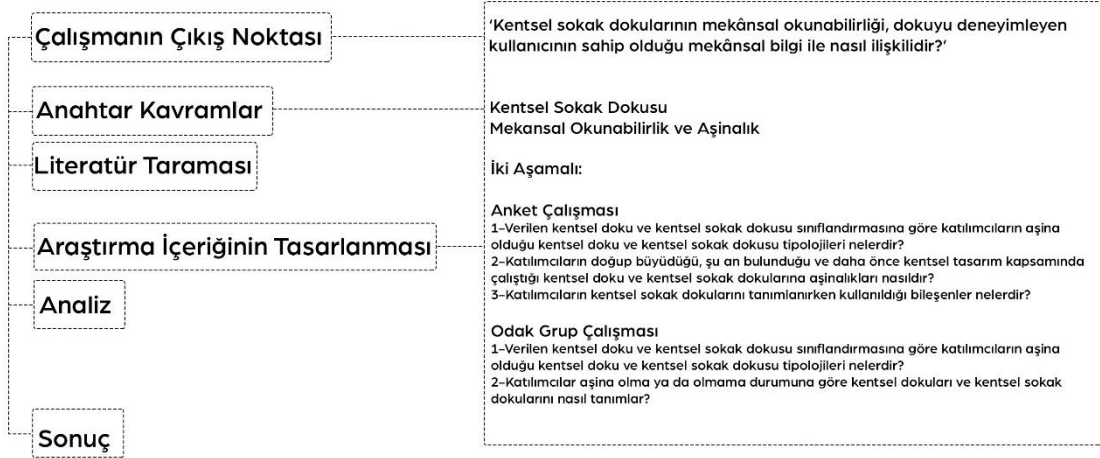
*Bu bildiri İTÜ LEE Kentsel Tasarım Yüksek Lisans programında 2022 yılında tamamlanan 'Kentsel Sokak Dokularının Mekânsal Okunabilirlik Bileşenleri Üzerindeki Etkisinin Deneysel Analizi: Kentsel Tasarım Sürecinde Analitik Bir Bakış' başlıklı teze dayanmaktadır.

ve erişilebilirlik gibi biçimsel özellikleri üzerinden; diğer bir bölümünde ise anlam, görünüm ve nitelik gibi imgesel özellikleri üzerinden farklı kavramlarla sorgulanmıştır.

Tarihsel süreç içerisinde dönüşüm geçiren sokak; farklı toplumsal ihtiyaçlar, aktiviteler doğrultusunda mekânsal organizasyon, biçim ve anlama sahiptir. Sanayi Devrimi sonrası kentlerin hızla gelişmeye başlaması sonrasında Modernleşme süreci ile başlayan ve günümüze kadar olan bu süreçte, sokak-kullanıcı ilişkisinin anlamı dönüşüm geçirmiştir. Katmanlı kent dokusu içerisinde geçirdiği bu dönüşümler sonucunda sokak, anlamsal olarak kullanıcısı için farklılaşmıştır. Kentsel dokunun bir bileşeni olarak sokak, kentsel doku içerisinde kullanıcısına göre bir anlama sahip olur. Bu bağlamda kullanıcı için kentsel sokak dokularının mekânsal olarak okunabilirliği ön plana çıkmaktadır.

Çalışmanı çıkış noktasını, 'Kentsel sokak dokularının mekânsal okunabilirliği, dokuyu deneyimleyen kullanıcının sahip olduğu mekânsal bilgi ile nasıl ilişkilidir?' araştırma sorusu oluşturmaktadır. Bu doğrultuda kentsel sokak dokusu, mekânsal okunabilirlik ve aşinalık kavramları birlikte sorgulanmıştır (Şekil 1). Çalışmanın amacı, kentsel sokak dokularını mekânsal okunabilirlik bileşeni olarak aşinalık kavramı ve kentsel mekân kullanıcısı ilişkisi kapsamında sorgulamaktır. Bu kapsamda mekânsal olarak farklılaşan kentsel sokak dokularının okunabilirliğini, kentsel mekân kullanıcısının değişen mekânsal aşinalığıyla değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Bu bağlamda kurgulanan çalışmada, biçimsel ve imgesel olarak farklılaşan kentsel sokak dokuları ile kullanıcılarının aşına olduğu ve olmadığı kentsel sokak dokuları birlikte ele alınmıştır. Kullanıcıların, kentsel dokuları ve kentsel sokak dokularını aşinalık kapsamında nasıl tanımladığı, algıladığı ve çözümlendiği sorgulanmıştır. Bu doğrultuda aşinalık bir mekânsal okunabilirlik bileşeni olarak ele alınmıştır. Mekânsal aşinalık dereceleri değişen kentsel mekân kullanıcılarının, algısal olarak dokuları çözümlenmesi beklenmiştir.

Şekil 1 Çalışmanın akışı

Çalışmanın yöntemi, anket ve odak grup çalışması olmak üzere iki aşamalı olarak kurgulanmıştır. Çalışmada yer alan kentsel mekân kullanıcıları, kentsel tasarım konusunda bilgi, beceri ve deneyim sahibi olan Şehir ve Bölge Planlama Bölümü lisans öğrencileridir. Bu doğrultuda ilk aşamada, kullanıcıların kentsel doku ve kentsel sokak dokularına aşinalıkları; doğup büyüdüğü, şu an bulunduğu ve kentsel tasarım stüdyosu/atölyesi/yarışması kapsamında çalıştığı yerler üzerinden sorgulanmıştır. İkinci aşamada ise katılımcı bir ortamda kullanıcıların her biri, aşına olduğu ve seçtiği dokular ile diğer kullanıcıların aşına olduğu ve seçtiği dokuları karşılaştırmalı olarak değerlendirmiştir.

Çalışmanın yöntemi kurgulanırken, farklı mekânsal özelliklere sahip dokuların plan ve sokak düzlemindeki değişen mekânsal bilgisi ile kullanıcının değişen mekânsal aşinalıklarının birlikte

çözümlemesi hedeflenmiştir. Bu doğrultuda kentsel sokak dokularının, toplumun anlam yüklediği, toplumsal belleğin oluşmaya başladığı bir yer olarak, kentsel mekân kullanıcısının değişen algısı ve aşinalığına göre, mekânsal okunabilirlikle ilişkili olarak kentsel tasarım kapsamında çözümlenmesi bu çalışmanın özgün yapısını oluşturmaktadır.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Kentsel Sokak Dokusu

Toplumsal morfoloji olarak mekân, kentleşme ve mekân üretimiyle ilişkili olup sadece görsel olarak değil, duyar ve beden ile algılanır. Bu bağlamda kentsel mekânın algılanmasında, kentsel mekân kullanıcısı ve sosyal boyut ön plana çıkar. Kentsel doku ise anlamlı kent parçalarının, üretim ve iletişim ağlarının bütünüdür. Bu doğrultuda, kullanıcıya göre anlamlı hale gelen kentsel doku, toplumsal ihtiyaçlarla anlam kazanarak kentin katmanlı yapısını oluşturur (Lefebvre, 1974/2019).

20.yüzyıl ve sonrasında Modernizm ile başlayan dönemden itibaren günümüze kadar olan süreçte, toplumsal etkileşimin en yoğun olarak gerçekleştiği sokak çok boyutlu olarak, fiziksel, sosyal ve ekonomik anlamda dönüşüm geçirmiştir. Kentsel dokuda meydana gelen bu dönüşümlerle sokağın özünde sahip olduğu nitelikler, toplumun farklı kesimleri için farklı anlamlara sahip bir yapıya evrilmiştir.

Kentsel dokunun bir parçası olarak sokak, biçimsel/mekânsal ve sosyal/imgesel/anlamsal olarak farklılaşan mekânsal bileşenlerden oluşmaktadır. Gehl (2007)'e göre, bir kentsel dokunun çözümlenmesinde, mekânsal organizasyon ve biçimsel özellikler ön plana çıkar. Bu bağlamda kentsel sokak dokusu yakın çevresiyle birlikte ele alınması gereken bir yapıdır. Kentin katmanlı yapısının bir parçası olarak sokak; olasılık, etkileşim ve aktiviteleri özünde barındırmaktadır. Sokak kavramına bakıldığında sosyal boyut ön plana çıkmaktadır çünkü sokak toplumun kendini ifade ettiği, farklı kesimlerin birbirleriyle karşılaştığı bir kamusal mekândır. Smithson (1967), sokağın sosyal boyutuna vurgu yapar. Sokağın sosyal ve biçimsel yapısı, toplum içerisindeki güvenlik hissi ve toplumsal bağın şekillenmesinde etkilidir. Krier (1975/1979), sokağı kentlerin yeniden üretim mekânları olarak tanımlar. Bu bağlamda sokak, kentteki kamusal mekân bütünlüğünün bir parçasıdır. Jacobs (1961/2011), sokağı kentsel dokunun bir bileşeni olarak kentsel yaşamla ilişkili olarak tanımlar. Sokak mekânı insanlara aittir. Bu nedenle kullanıcıların bir aradalığı ile oluşan etkileşim, sokaktaki doğal güvenlik ortamını yaratır ve sokağın canlı olmasını sağlar.

Marshall (2005), kent merkezi ve çeperinin farklı dokulara sahip olduğu ifade etmiştir. Kentsel dokuları; doğrusal, bağımlı ve hiyerarşik, radyal, ızgara ve amorf, organik, dağınık veya düzensiz olarak sınıflandırmıştır. Kentsel sokak dokularını ise 'ABCD' olarak tanımladığı kentsel sokak tipolojisi üzerinden sınıflandırmıştır. A tipi, kent merkezinde yer alan tarihi dokulara; B tipi, planlı veya yeni yerleşim bölgelerinde yer alan dokulara; C tipi, kent çeperi ve merkezini birbirine bağlayan dokulara; D tipi ise kent çeperinde yaygın olan bağımlı ve döngüsel yapıdaki sokak dokularına karşılık gelmektedir. Bu doğrultuda Marshall (2005) kentsel sokak dokusu tipolojisini;

- A tipi; düzensiz, genişliği değişen, her yöne giden ve genellikle doğrusal olmayan sokaklar,
- B tipi; düzenli, genişliği aynı olan, iki yöne giden ve dik açılarla birleşen doğrusal sokaklar,
- C tipi; hem düzenli hem düzensiz, genişliği genellikle aynı olan, dik açılarla birleşen kavisli veya doğrusal sokaklar,
- D tipi; tutarlı bir geometriye dayalı, çoğunlukla dik açılarla birleşen kavisli veya doğrusal sokaklar olmak üzere sınıflandırmıştır.

Marshall (2005)'in, düzensiz ve doğrusal olmayan kentsel sokak dokusu tipolojisinden düzenli ve doğrusal olan kentsel sokak dokusu tipolojisi doğru olan yaklaşımında, sokak dokusunun biçimsel özelliklerine vurgu yapılmaktadır. Diğer bir yandan kentsel sokak dokularını şekillendiren biçimsel

ve imgesel bileşenlere bakıldığında; etkileşim, görünüm, işlev, hiyerarşi, çeşitlilik, kapalılık ve geçirgenlik kavramları ön plana çıkmaktadır. Kentsel sokak dokusu ve okunabilirlik ilişkisine bakıldığında ise; mekânsal aşinalık, kullanıcının sokağa yüklediği anlam, kullanıcının sahip olduğu kültür, deneyim ve bilgi birikimi, sokak mekânın yer niteliğine sahip olması ön plana çıkan bileşenlerdir.

2.2. Mekânsal Okunabilirlik ve Aşinalık

Okunabilirlik; tanımlamak, kavramak, yorumlamak, anlamak, analiz etmek, algılamak ve değerlendirmek gibi farklı anlamlara gelecek şekilde kullanılmaktadır. Kentsel tasarımda ise okunabilirlik bir tasarım ilkesi olarak, kentsel mekânın analizi ve çözümünde algısal olarak ele alınan bir kavramdır. *Lefebvre (1958/2010)*, kentlerin bir kitap olarak okunabilir olduğunu ifade eder. *Lynch (1960/2010)*'e göre okunabilirlik, kent parçalarının tanımlanabilir olması ve tutarlı bir model halinde düzenlenebilmesidir. *Köseoğlu (2018)*, okunabilirlik kavramını mekânı anlamak ve mekânda yön-bulmak ile ilişkili olarak ele almıştır. *Ahmadpoor ve Smith (2020)*'e göre okunabilirlik, kullanıcının bulunduğu çevreyi rahatlıkla kavrayabilmesi ile ilişkili olup, kentsel mekândaki ayırt edici bileşenlerle önemli hale gelmektedir.

Literatürde okunabilirlik kavramına bakıldığında, farklı bakış açısında sahip çalışmalarda çok boyutlu olarak sorgulandığı görülmektedir. Farklı disiplinler içerisinde yer alan bu çalışmaların bir bölümü, *Lynch (1960/2010)*'in çalışmasını referans olarak okunabilirlik kavramını ilkesel olarak; mekânsal algı, davranış, yön-bulma kavramlarıyla tartışmıştır. Kentsel tasarım kapsamında yapılan çalışmalarda ise, kentsel ölçekten sokak ölçeğine kadar, bir tasarım ilkesi olarak mekânsal okunabilirlik kavramının çok boyutlu olarak ele alındığı görülmektedir. Diğer bir yandan bir tasarım ilkesi olarak okunabilirlik, kentsel mekânın çözülmesi için yeterli değildir. Bu nedenle okunabilirlik ile ilişkili olarak yapılan çalışmalarda farklı kavram, ilke ve bileşenlerin yer aldığı görülmektedir. Bu doğrultuda; imgelenebilirlik, aşinalık, karmaşıklık, yön-bulma, tutarlılık, gizemlilik, ayırt edicilik ve estetik bileşenleri ön plana çıkmaktadır.

Mekânsal aşinalık, kullanıcının sahip olduğu mekânsal bilgi, mekânda geçirdiği zaman ve deneyimlerine göre şekillenmektedir. Kullanıcının bulunduğu kentsel mekânı daha önce deneyimlemesi ya da deneyimlememesine bağlı olarak mekânsal aşinalık derecesi farklılaşmaktadır. Bu bağlamda kullanıcının mekâna aşına olma durumuna göre bir kentsel dokunun mekânsal okunabilirliği şekillenmektedir. Kentsel mekânda geçirilen zaman, kullanıcının geçmiş deneyimleri ve mekâna ait bilginin yoğunluğu kentsel mekânın okunabilirliğini etkileyen bileşenler olarak ön plana çıkmaktadır. Bir kentsel dokunun okunabilirliği hem dokuyu şekillendiren biçimsel ve imgesel bileşenler hem de kenti deneyimleyen kentsel mekân kullanıcısının algılama süreci ile ilişkilidir. Bu doğrultuda kullanıcının geçmiş deneyimleri, kentsel mekânda gerçekleşen aktiviteler, mekânsal bilgiler ve mekânın biçimsel özellikleri mekânsal okunabilirliği belirlemektedir.

Kentsel mekân kullanıcısı, kentsel yaşam çevresi içerisinde kendini bulunduğu mekâna ne kadar ait hissederse, çevresinde meydana gelen dönüşümlere karşı ilgili olmaya da o kadar yatkın olur (*Kaplan, 1977*). Kullanıcı aşına olduğu yer içerisinde bulunduğu mekânı o yere ait hissetmeye başlar. Deneyimlenen kentsel mekâna karşı gelişen mekânsal aşinalığın artmasıyla kullanıcının kentsel mekândaki yön-bulma davranışı gelişmektedir (*Wiesman, 1981*). Okunabilir, tanıdık ve anlaşılır bir yaşam ortamının tasarlanmasıyla mekânı deneyimleyen kullanıcıların kaygı düzeylerinin azalması sağlanır. Bir mekânın konumunu bilmek, mekânın görsel olarak algılanabilir olması ve mekânı tanıma yeteneği mekâna aşına olma durumu ile ilişkilidir. Kullanıcıya aşına olan mekânlar, kullanıcının günlük aktivitelerini gerçekleştirdiği ve sıklıkla deneyimlenen yerlerdir (*Burton ve Mitchell, 2006*). Kenti sürekli deneyimleyen kullanıcıların mekânsal aşinalık düzeyi, sürekli deneyimlemeyen kullanıcılara göre daha yüksektir (*Dural & Köseoğlu, 2019*). Bu doğrultuda kentsel dokuya ait mekânsal bilginin, kullanıcı tarafından algılanması sonucunda şekillenen mekânsal

aşinalık, bilginin nasıl elde edildiğine göre ve kullanıcının deneyimlerine bağlı olarak şekillenir (Kaplan, 1977).

Kentsel mekân kullanıcısı, kentsel dokuyu algılamaya başlaması ve kentsel mekân ile etkileşim halinde olmasıyla birlikte, bulunduğu dokuyu zihninde anlamlı hale getirmeye başlar. Kentsel mekân kullanıcısının bir dokuya aşına olması; kullanıcının daha önce bu dokuda bulunma ya da bulunmama durumuna göre elde ettiği deneyimlerle ilişkilidir. Kullanıcının bir yerde bulunma durumuna bağlı olarak, daha çok zaman geçirdiği yer için mekânsal aşinalığının artması beklenmektedir. Bu bağlamda kullanıcının deneyimleriyle şekillenen mekânsal okunabilirlik duysal bir süreç içerisinde gelişmektedir.

Şekil 2 Mekânsal aşinalık ile ilişkili kavramlar

Mekânsal aşinalık; kullanıcının kentsel dokudaki mekânsal bileşenleri kolaylıkla tanınması, anlaması, karmaşık bulmaması, rahatlıkla yönünü bulması ile ilişkilidir. Bu doğrultuda aşinalık ile ilişkili olarak tartışılan kavramlara bakıldığında; kullanıcının algılama süreci ve geçmiş deneyimleri ile kentsel dokunun biçimsel ve imgesel bileşenleri ön plana çıkmaktadır (Şekil 2).

3. Çalışma Yönteminin Tasarımı ve Analizler

Kentsel sokak dokularının hem biçimsel hem de imgesel olarak farklılaşan bileşenleri, mekânsal aşinalık kapsamında ele alınmıştır. Bu doğrultuda, katılımcıların doğup büyüdüğü, halihazırda bulunduğu veya yaşadığı ve daha önce bulunmadığı kentsel dokular ve kentsel sokak dokuları mekânsal okunabilirlik ile ilişkili olarak aşinalık kavramı üzerinden sorgulanmıştır. Bu çalışmada, katılımcıların aşına olduğu ve olmadığı doku görüntüleri üzerinden, dokuyu tanımlayan mekânsal bileşenleri çözümlenmesi beklenmiştir.

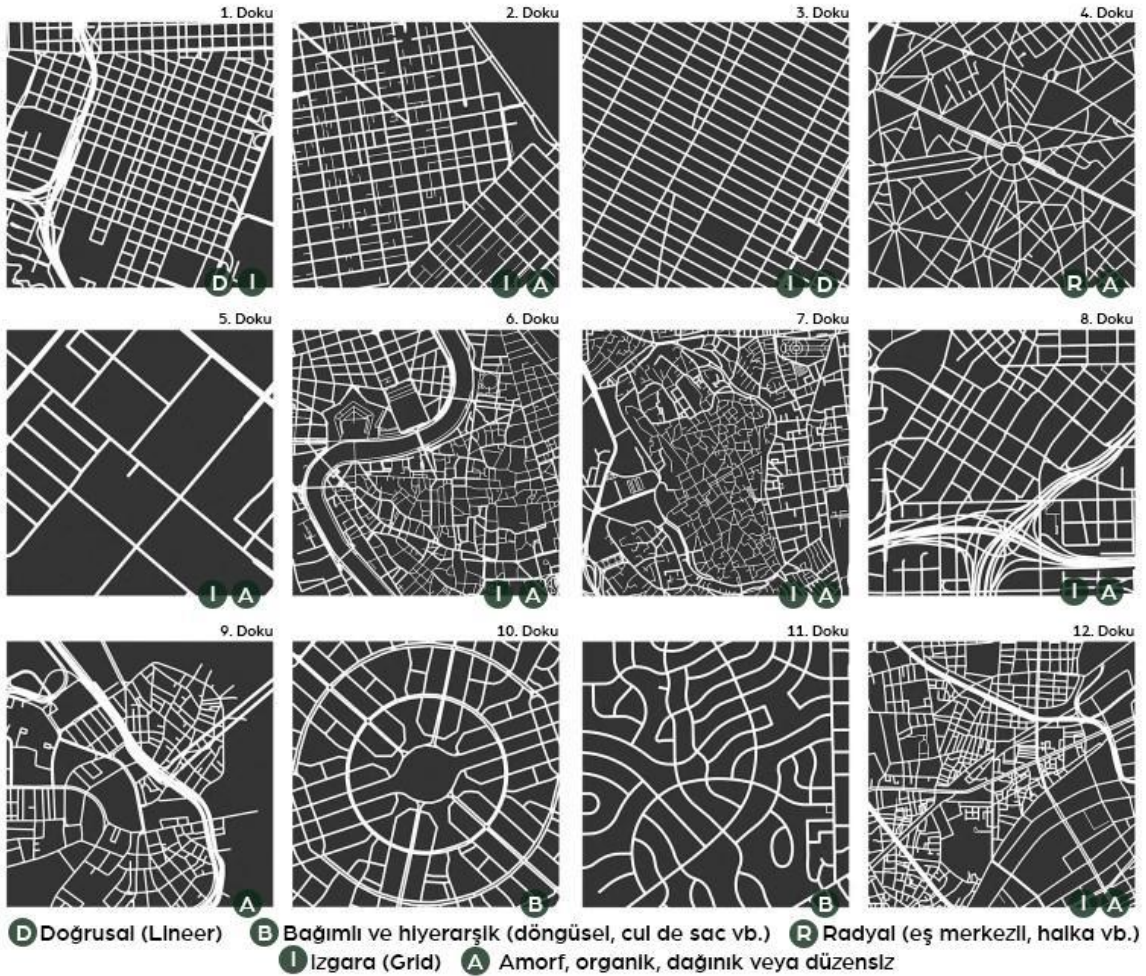
Çalışmanın yöntemi, anket ve odak grup çalışması olmak üzere iki aşamalı ve çevrim içi olarak kurgulanmıştır. Çalışmada kullanılan veriler 2022 yılının nisan ve mayıs ayları içerisinde toplanmıştır. Bu çalışmada yer alan katılımcılar, kentsel tasarım ile ilgili teorik ve uygulamalı derslerini almış ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü ve Gazi Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümlerinde öğrenim görmekte olan gönüllü öğrencilerdir. Anket çalışmasında 48 katılımcı, odak grup çalışmasında ise ilk aşamaya katılan ve ikinci aşamaya da katılmak isteyen 4 katılımcı yer almıştır. Covid-19 pandemisi ve akademik dönemin yoğun olduğu bir zamanda yapılması nedeniyle, anket ve odak grup çalışmasında yer alan katılımcı sayısı beklenenden daha az olmuştur. Anket ve odak grup çalışması, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler İnsan Araştırmaları Etik Kurulu tarafından onaylanmış, belirlenen beş üniversitenin Şehir ve Bölge Planlama Bölümlerinden ise yazılı izin alınmıştır (Özdemir & Ayataç, 2022; Özdemir, 2022).

3.1. I. Aşama- Anket Çalışması:

Anket çalışmasında yer alan katılımcıların cinsiyete göre dağılımına bakıldığında; 48 katılımcının 38'i kadın, 10'u erkektir. Katılımcıların 21'i Gazi Üniversitesi, 12'si İstanbul Teknik Üniversitesi, 7'si İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, 5'i Orta Doğu Teknik Üniversitesi ve 3'ü Yıldız Teknik Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü lisans öğrencisidir. Katılımcının üniversitede kaçınıcı yarıyıl öğrencisi olduğuna bakıldığında, büyük bir çoğunluğu oluşturan 29 katılımcının 8.yarıyıl öğrencisi olduğu görülmektedir.

Anket çalışmasında yer alan kentsel doku ve kentsel sokak dokusu görüntüleri yer kavramından bağımsız olarak Boeing (2019) ve Marshall (2005)'in çalışmalarına referansla seçilmiştir. Kentsel dokuların sınıflandırılması, kentsel doku ve kentsel sokak tipolojisi üzerinden Marshall (2005) 'in çalışmasına referansla yapılmıştır. Kentsel dokular; doğrusal, bağımlı ve hiyerarşik, radyal, ızgara ve amorf, organik, dağınık veya düzensiz doku olarak sınıflandırılmıştır (Şekil 3). Kentsel sokak dokuları ise; düzensiz, düzenli hem düzenli hem düzensiz ve tutarlı bir geometriye dayalı olmak üzere sınıflandırılmıştır (Şekil 4).

Şekil 3 Kentsel sokak dokularının sınıflandırılması. (Boeing (2019) ve Marshall (2005)'in çalışmalarına referansla yazar tarafından yeniden düzenlenmiştir.)

İlk aşama olan anket çalışmasında verilen kentsel doku ve kentsel sokak dokusu sınıflandırılmasına göre katılımcıların aşinalıkları sorgulanmıştır. Bu kapsamda yer alan sorular;

- Verilen kentsel doku ve kentsel sokak dokusu sınıflandırılmasına göre katılımcıların aşına olduğu kentsel doku ve kentsel sokak dokusu tipolojileri nelerdir?

Anket çalışmasının verilen 12 kentsel doku görüntüsü üzerinden yapılan sorgulamada, katılımcılara göre okunabilir olan dokular; doğrusal, ızgara ve amorf, organik, dağınık veya düzensiz dokulardır. Katılımcıların en çok aşına olduğu ilk üç doku ise sırasıyla; 6. (ızgara ve amorf, organik, dağınık veya düzensiz), 1. (doğrusal ve ızgara) ve 3. (doğrusal ve ızgara) dokudur. Bu kapsamda katılımcıların okunabilir olarak tanımladığı doku sınıflandırmasının benzer şekilde aşinalık bileşeniyle örtüştüğü görülmektedir (Şekil.3).

Şekil 4 Kentsel sokak dokularının sınıflandırılması (Özdemir, 2022)

Anket çalışmasının verilen 12 kentsel sokak dokusu görüntüsü üzerinden yapılan sorgulamada, katılımcılara göre okunabilir olan dokular; düzenli, genişliği aynı olan, iki yöne giden ve dik açılarla birleşen doğrusal sokaklar olarak tanımlanan 1., 5. ve 3. dokudur. Katılımcıların en çok aşına olduğu ilk üç doku ise; düzenli, genişliği aynı olan, iki yöne giden ve dik açılarla birleşen doğrusal sokaklar olarak tanımlanan 2. ve 10. doku ile düzenli, genişliği aynı olan, iki yöne giden ve dik açılarla birleşen doğrusal sokaklar olarak tanımlanan 3. dokudur (Şekil 4).

- Katılımcıların doğup büyüdüğü, şu an bulunduğu ve daha önce kentsel tasarım kapsamında çalıştığı kentsel doku ve kentsel sokak dokularına aşinalıkları nasıldır?

Katılımcıların 32'si (%66,7) doğup büyüdüğü kentsel dokuyu amorf, organik, dağınık veya düzensiz doku, 31'i (%64,6) şu an bulunduğu yerdeki dokuyu amorf, organik, dağınık veya düzensiz doku, 34'ü (%70,8) ise Kentsel Tasarım Stüdyosu/Atölyesi veya Yarışması kapsamında ızgara (grid) dokuya aşına olduğunu ifade etmiştir. Katılımcıların büyük çoğunluğunun, amorf dokuya diğer dokulara göre daha çok aşına olduğu görülmektedir.

Katılımcıların 30'u (%62,5) doğup büyüdüğü, şu an bulunduğu yerdeki ve Kentsel Tasarım Stüdyosu/Atölyesi veya Yarışması kapsamında çalıştığı kentsel sokak dokularını hem düzenli hem düzensiz, genişliği genellikle aynı olan, dik açılarla birleşen kavisli veya doğrusal sokaklar olarak tanımlamıştır.

Anket çalışmasında, mekânsal aşinalık ile ilişkili olarak katılımcılardan; doğup büyüdüğü, şu an bulunduğu veya daha önce bulunduğu ve daha önce bulunmadığı kentsel dokuları 5'li Likert ölçeğine göre (1-Kesinlikle katılmıyorum 2-Katılmıyorum 3-Kararsızım 4-Katılıyorum 5-Kesinlikle

katılıyorum) değerlendirmeleri istenmiştir. ‘Doğup büyüdüğüm yerdeki kentsel dokuya aşınayım’ ifadesi için ortalama değer 4,5 puan, ‘Şu an bulunduğum yerdeki kentsel dokuya aşınayım’ ifadesi için ortalama değer 4,27 puan, ‘Daha önce bulunduğum bir yerdeki kentsel dokuya aşına olurum’ ifadesi için ortalama değer 4,22 puan, ‘Daha önce bulunmadığım bir yere kendimi aşına hissederim’ ifadesi için ise ortalama değer 2,41 puan olarak vurgulanmıştır. Katılımcıların 26’sı (%54,1) doğup büyüdüğü, 19’u (%52) şu an bulunduğu, 20’si (%42) daha önce bulunduğu, 10’u (%21) ise daha önce bulunmadığı bir yerdeki kentsel dokuya aşına olma durumunu kesinlikle katılıyorum olarak ifade etmiştir. Daha önce bir yerde bulunma durumuna bağlı olarak mekânsal aşinalığın da doğru orantılı olarak arttığı görülmektedir.

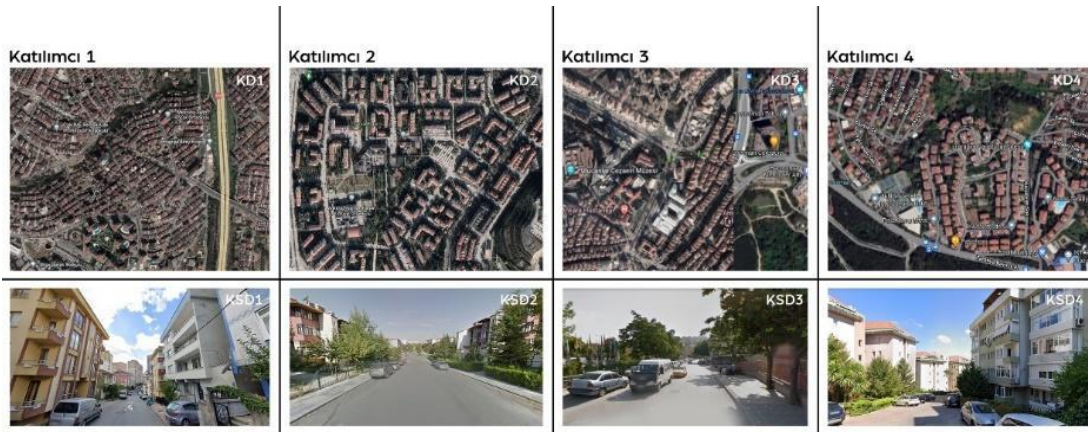
- Katılımcıların kentsel sokak dokularını tanımlanırken kullanıldığı bileşenler nelerdir?

Katılımcılara; plan/tasarım, tipoloji, biçim, iki bina cephesi arasındaki mesafe veya sokağın genişliği, sokağın uzunluğu, sokağın başlangıç ve bitiş noktası, bağlantı noktaları, kesişimler, topoğrafya, yeşil doku, bina ölçeği, bina kat sayısı, bina cephesi, yapı malzemesi, renk, sokak görünümü, kentsel imge bileşenleri, isim (sokak, bina veya yer) bileşenleri verilmiştir. Bu doğrultuda 5’li Likert ölçeğine göre (1-Kesinlikle katılmıyorum 2-Katılmıyorum 3-Kararsızım 4-Katılıyorum 5-Kesinlikle katılıyorum) kentsel sokak dokularını tanımlarken kullandığı bileşenleri değerlendirmesi istenmiştir. Bu kapsamda; yapı malzemesi, renk, isim (sokak, bina veya yer) 3,5-4 puan; plan/tasarım, tipoloji, biçim, sokağın uzunluğu, bina ölçeği, bina kat sayısı, bina cephesi, sokak görünümü, kentsel imge bileşenleri 4-4,5 puan; iki bina cephesi arasındaki mesafe veya sokağın genişliği, bağlantı noktaları, kesişimler, topoğrafya, yeşil doku bileşenleri 4,5 ve üzeri puan almıştır.

3.2. II. Aşama – Odak Grup Çalışması:

Odak grup çalışmasında yer alan katılımcıların cinsiyete göre dağılımına bakıldığında; 4 katılımcının 3’ü kadın, 1’i erkektir. Katılımcıların 2’si Gazi Üniversitesi, 2’si İstanbul Teknik Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü lisans öğrencisidir.

Odak grup çalışmasına katılmadan önce katılımcılardan; daha önce bulunduğu, yaşadığı ya da kentsel tasarım projesi kapsamında çalıştığı bir çevreye ait sokak dokusu seçmesi istenmiştir (Şekil.5). Katılımcıların seçtiği doku görüntüleri, plan ve sokak düzeyinde olmak üzere sıralı olarak verilmiştir. Katılımcılardan öncelikle görüntüleri verilen sıralamaya uygun olarak incelemeleri, sonrasında boş bir kâğıda akıllarında kaldığı kadarıyla ve istedikleri araçları kullanarak aktarmaları istenmiştir. Çalışmanın sonunda, verilen tüm görüntüler üzerinden katılımcılar, kentsel dokuları ve kentsel sokak dokularını oluşturan bileşenleri sorgulamıştır. Bu aşamada katılımcı bir ortamda katılımcıların, aşına oldukları ve olmadıkları dokular üzerinden, dokuları oluşturan bileşenleri nasıl algıladığı sorgulanmıştır.

Şekil 5 Katılımcıların aşına oldukları çevrelerden seçtikleri dokular (Özdemir, 2022)

Odak grup çalışmasında katılımcıların aşına oldukları çevrelerden seçtikleri kentsel doku ve kentsel sokak dokuları üzerinden, katılımcıların aşinalıkları sorgulanmıştır. Bu kapsamda yer alan sorular;

- Verilen kentsel doku ve kentsel sokak dokusu sınıflandırmasına göre katılımcıların aşına olduğu kentsel doku ve kentsel sokak dokusu tipolojileri nelerdir?

Sırasıyla katılımcıların aşına olduğu kentsel dokulara bakıldığında; 1. katılımcı ızgara ve amorf doku, 2. katılımcı doğrusal, radyal ve ızgara doku, 3. katılımcı bağımlı ve hiyerarşik, radyal ve amorf doku, 4. katılımcı ise doğrusal, bağımlı ve hiyerarşik, ızgara ve amorf doku olarak ifade ettiği görülmektedir. Tüm katılımcıların aşına olduğu kentsel sokak dokuları ise hem düzenli hem düzensiz, genişliği genellikle aynı olan, dik açılarla birleşen kavisli veya doğrusal sokaklardır.

- Katılımcılar, aşına olma ya da olmama durumuna göre kentsel dokuları ve kentsel sokak dokularını nasıl tanımlar?

Odak grup çalışmasında, mekânsal aşinalık ile ilişkili olarak katılımcılardan; doğup büyüdüğü, şu an bulunduğu veya daha önce bulunduğu ve daha önce bulunmadığı kentsel dokuları 5'li Likert ölçeğine göre (1-Kesinlikle katılmıyorum 2-Katılmıyorum 3-Kararsızım 4-Katılıyorum 5-Kesinlikle katılıyorum) değerlendirmeleri istenmiştir. 'Doğup büyüdüğüm yerdeki kentsel dokuya aşınayım' ifadesi için ortalama değer 4,5 puan, 'Şu an bulunduğum yerdeki kentsel dokuya aşınayım' ifadesi için ortalama değer 4,75 puan, 'Daha önce bulunduğum bir yerdeki kentsel dokuya aşına olurum' ifadesi için ortalama değer 3,75 puan, 'Daha önce bulunmadığım bir yere kendimi aşına hissederim' ifadesi için ise ortalama değer 3,5 puan olarak vurgulanmıştır. Anket çalışmasındaki sonuçlarla benzer şekilde odak grup çalışmasında da kullanıcının daha önce bir yerde bulunma durumuna bağlı olarak mekânsal aşinalığın doğru orantılı olarak arttığı görülmektedir.

Odak grup çalışmasında, anket çalışmasında verilen mekânsal okunabilirlik ve kentsel sokak dokusu bileşenleri dışında, katılımcıların aşına oldukları ve olmadıkları çevreler üzerinden, katılımcı bir ortamda verilen bileşenler dışında farklılaşan bileşenler sorgulanmıştır. Katılımcıların aşına olduğu dokular ile ilişkili olarak yapıyı çevre bileşenlerinin işlev ve arazi kullanımı ile vurgulandığı görülmektedir. Bununla birlikte ifade edilen diğer bileşenler; açıklık, yoğunluk, süreklilik, baskınlık, canlılık ve benzerliktir. Katılımcıların aşına olmadığı dokular hakkındaki ifadelerine bakıldığında ise yapıyı ve doğal çevre bileşenlerinin vurgulandığı görülmektedir. Bu doğrultuda; bina kat sayısı, yeşil doku ve sokak genişliği bileşenleri ön plana çıkmaktadır.

Kentsel sokak dokularının biçimsel olarak okunabilirliğinde; kullanıcının algılama süreci, odaklandığı açı, bina cepheleri ve peyzaj bileşenlerinin niteliği, bağlantı noktaları ve mekânsal organizasyon ön plana çıkmaktadır. Kentsel sokak dokularının imgesel olarak okunabilirliğinde ise; etkileşim, kimlik, karakter, görsel nitelik, mekânsal kalite, işaret ve semboller ön plana çıkmaktadır.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Kentsel sokak dokularının okunabilirliği kapsamında mekânsal aşinalık-kullanıcı ilişkisinin çözümlenmesinde, kentsel doku plan ve sokak düzleminde iki farklı ölçekte ele alınmıştır. Bu doğrultuda her iki ölçek için de literatüre göre sınıflandırma yapılmış ve kentsel sokak dokularını şekillendiren bileşenler saptanmıştır. Diğer bir yandan, çalışmada yer alan katılımcıların; doğup büyüdüğü, şu an bulunduğu, bulunmadığı ve kentsel tasarım projesi kapsamında çalıştığı kentsel sokak dokuları, değişen aşinalık üzerinden sorgulanmıştır.

Çalışmanın çıkış noktasını 'Kentsel sokak dokularının mekânsal okunabilirliği dokuyu deneyimleyen ya da deneyimlemekte olan kullanıcının sahip olduğu mekânsal bilgi ile ilişkilidir' ifadesi oluşturmaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın temel bulgularına bakıldığında; mekânsal aşinalık ve kullanıcı deneyimlerinin ilişkili olduğu görülmektedir. Anket çalışmasında, katılımcıların büyük çoğunluğu (%66,7) doğup büyüdüğü yerdeki dokuyu amorf, organik, dağınık veya düzensiz doku

olarak tanımlamıştır ancak diğer bir yandan aynı dokular için ‘kentsel dokuya aşınayım’ ifadesinin pozitif bağlamda anlam kazandığı görülmektedir. Literatürde amorf, organik, dağınık veya düzensiz dokuların ızgara dokulara göre daha az okunabilir olduğu vurgusu bulunmasına rağmen, deneyim ve zamana bağlı olarak mekânsal aşınalığın kentsel mekân kullanıcısı için anlamlı olduğu görülmektedir. Benzer şekilde kentsel sokak dokuları için, katılımcıların büyük çoğunluğu (%62,5); doğup büyüdüğü, şu an bulunduğu ve stüdyo kapsamında çalıştığı dokuları ‘hem düzenli hem düzensiz, genişliği genellikle aynı olan, dik açılarla birleşen kavisli veya doğrusal sokaklar’ olarak vurgulamıştır. Kentsel doku ve kentsel sokak dokuları için yapılan çözümlenmede, mekânsal aşınalığın hem kişiye bağlı olarak hem de yapı çevre bileşenlerinin niteliklerine göre anlam kazandığı görülmüştür. Bu kapsamdaki bulgular; literatürdeki (Lynch, 1984; Kaplan, 1977) deneyimlerine göre kenti algılayan bir gözlemci için kentsel dokudaki mekânsal okunabilirlik; kentsel mekânda geçirilen zaman, deneyimler, edinilen mekânsal bilgi ve kentsel mekânın biçimsel özellikleriyle tanımlanır, vurgusu ile örtüşmektedir.

Odak grup çalışmasında, anket çalışmasında verilen bileşenler dışında katılımcıların aşına olduğu ve olmadığı dokular üzerinden farklılaşan bileşenler sorgulanmıştır. Katılımcıların aşına olduğu dokular ile ilişkili olarak yapı çevre bileşenlerinin, aşına olmadığı dokular hakkındaki ifadelerine bakıldığında yapı ve doğal çevre bileşenlerinin vurgulandığı görülmektedir. Katılımcılara göre mekânsal aşınalığın daha yüksek olduğu sokak dokuları çevresiyle birlikte algılanmaktadır. Bu kapsamdaki bulgular; literatürdeki (Kaplan, 1977; Wiesman, 1981) insanın bulunduğu yaşam çevresine kendini ne kadar ait hissederse, çevrelerinde karşı daha ilgili olur, kendini daha çok aşına hissederek ve yön-bulma problemini daha az yaşar, vurgusu ile örtüşmektedir.

Sonuç olarak bu çalışmada, kentsel sokak dokularının okunabilirliğinde mekânsal aşınalık-kullanıcı ilişkisi sorgulanmıştır. İki aşamalı yöntem kurgusu ile kentsel tasarım kapsamında, mekânsal aşınalık, mekânsal okunabilirlik, kentsel sokak dokusu, sokak dokusu-kullanıcı ilişkisi kapsamında çalışmayı hedefleyen araştırmacılar için deneysel bir yaklaşım sunması hedeflenmektedir.

Kaynaklar

- Ahmadpoor, N. ve Smith, A. D. (2020). Spatial knowledge acquisition and mobile maps: The role of environmental legibility, *Cities*, 101, 102700.
- Boeing, G. (2019). Spatial Information and the Legibility of Urban Form: Big Data in Urban Morphology, *International Journal of Information Management*, 56, 102013. doi:10.1016/j.ijinfomgt.2019.09.009
- Burton, E. ve Mitchell, L. (2006). *Inclusive Urban Design*, British Library Cataloguing in Publication Data.
- Dural, G. ve Köseoğlu, E. (2019). Göynük'te mekansal aşınalık ve kentsel okunabilirlik ilişkisi. In *4th International Symposium on Innovative Approaches in Architecture, Planning and Design* (Vol. 4, No. 7, pp. 55-57).
- Gehl, J. (2007). *Public spaces for a changing public life*. Open space: People space, 2, 3-11.
- Jacobs, J. (2011). *Büyük Amerikan Şehirlerinin Ölümü ve Doğumu*, (Çev. Doğan, B.), Metis Yayınları, İstanbul. (Orijinal yayın tarihi, 1961).
- Kaplan, S. (1977). Participation in the design process: A cognitive approach. In *Perspectives on environment and behavior* (pp. 221-233). Springer, Boston, MA.
- Köseoğlu, E. (2018). *Mekânsal Okunabilirlik: Biçimsel, Dizimsel ve Öznel Boyutları*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları
- Krier, R. (1979). *Urban Space*, Academy Editions, Londra. (Orijinal yayın tarihi, 1975)
- Lefebvre, H. (2010). *Gündelik Hayatın Eleştirisi I*, (Çev. Ergüden, İ.), Sel Yayıncılık. (Orijinal yayın tarihi, 1958)
- Lefebvre, H. (2019). *Mekânın Üretimi*, (Çev. Erdüngen, İ.), Sel Yayıncılık, İstanbul. (Orijinal yayın tarihi, 1974)
- Lynch, K. (1984). *Reconsidering The Image of the City*, (Editörler: Banjee, T. ve Southworth, M. (1991), City Sense and City Design: Writings and Projects of Kevin Lynch, MIT Press, Cambridge, Mass, 247-56.
- Lynch, K. (2010). *Kent İmgesi* (Çev. Başaran, İ.), Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara. (Orijinal yayın tarihi, 1960)
- Marshall, S. (2005). *Streets & Pattern*, Spon Press.

- Özdemir M. ve Ayataç H. (2022). Mekânsal Okunabilirlik Bileşenlerinin Kentsel Sokak Dokuları Üzerindeki Etkisinin Deneysel Analizi, *III. Ulusal Lisansüstü Mekânsal Çalışmalar Sempozyumu*, İstanbul, Türkiye, ss.73-75.
- Özdemir, M. (2022). *Mekânsal Okunabilirlik Bileşenlerinin Kentsel Sokak Dokuları Üzerindeki Etkisinin Deneysel Analizi: Kentsel Tasarım Sürecinde Analitik Bir Bakış*. (Yüksek lisans tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. Ulusal Tez Merkezi. (Tez no: 737868)
- Smithson, A. M. (1967). *Urban Structuring: Studies of Alison & Peter Smithson*. London: Studio Vista; New York: Reinhold.
- Weisman, J. (1981). Evaluating Architectural Legibility Way-finding in the Built Environment, *Environment and Behavior* 13 (2): 189–204.